

LAURENT CORDONNIER
Toambapiklerde Ekonomi

LAURENT CORDONNIER Fransız iktisatçı. Lille Sosyolojik ve Ekonomik Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi'nde okutmanlık yapıyor. Ayrıca *Le Monde Diplomatique* gazetesinde yazıyor. Eserleri: *Coopération et réciprocité*, 1998; *La réduction du temps de travail*, 1999; *Pas de pitié pour les gueux*, 2000 (İletişim Yayınları tarafından yayına hazırlanmaktadır).

L'économie des Toambapiks. Une fable qui n'a rien d'une fiction

© 2010 Editions Raisons d'Agir

İletişim Yayınları 1876 • Politika Dizisi 110

ISBN-13: 978-975-05-1193-6

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Can Belge

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

LAURENT CORDONNIER

Toambapiklerde Ekonomi

Gerçekçi Bir Masal

L'économie des Toambapiks
Une fable qui n'a rien d'une fiction

ÇEVİREN Elif Bildirici

Çünkü bir bütün olarak kapitalistler
“para” değil,
tüketikleri ya da
yatırım olarak biriktirdikleri malların
toplamını kazanırlar.

– MICHAL KALECKI

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
YAYINCININ ÖNSÖZÜ.....	11
Giriş	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
Tarlalar	21
İKİNCİ BÖLÜM	
Walras Töreni	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Happystone'un Planı	51
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Planın Uygulamaya Konuluşu	69
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Kârların Yok Oluşu	83
ALTINCI BÖLÜM	
Happystone'un Azâbı	103

YEDİNCİ BÖLÜM

Yatırım ve Kârların

Yeniden Ortaya Çıkışı111

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Altın Çağ135

DOKUZUNCU BÖLÜM

Kalecki Yasası151

ONUNCU BÖLÜM

Altın Çağın Sonu ve Finansal Kapitalizm167

Son189

HAPPYSTONE'UN NOT DEFTERİNDEN

TABLO VE ŞEMALAR197

TEŐEKKÖR

Toambapikleri yazarken, Jean Gadrey, Bruno Tinel, Franck Van de Velde, Nicolas Vanecloo, Jérôme Bourdieu ve Raisons d'Agir Yayınevi'nin anonim raportörlerinin çok sayıda uyarı, eleştiri ve önerilerinden yararlandım. Onlara bir kere daha gönülden teşekkür etmek isterim.

YAYINCININ ÖNSÖZÜ

Ekonomistler masallar anlatmakla ünlüseler de, *Raisons d'Agir Yayınevi*'nin masal yayımladığı pek görülmemiştir. Kitaplarını yayımladığımız ekonomistler daha çok, baskın düşüncenin düzmece karakterini gün yüzüne çıkaran, okuru ekonomik modeller mitolojisinden beslenen naif Robinsoncu fikirlerden uzak bazı gerçeklerle yüzleştirmekten korkmayan türdendir.

Oysa okuyacağımız metin bir fabl. Bu da birkaç açıklamaya değer. Biraz eskimiş bu edebi tür, önemli meziyetlere sahip: Özünde pedagojik bir yöntem olan bu tür, dinleyeni ya da okuyanı, her türlü gereksiz karmaşadan arındırılmış, hayalî (ama akla yatkın, bu önemli) bir dünyaya taşıyıp, kurgusal bir gerçekliği temel alarak, gerçek dünyanın prensip ve tersliklerini ortaya çıkarmayı amaçlar. Öyleyse fablın bizi götürdüğü sahne, yeterince egzotik ve şematik olmalıdır ki, sadece dünyamızda özsel olarak var olanları bulundursun ve böylece daha kolay duyulur ve daha iyi görünür kılsın.

Kötü fabllar bizi masalsı bir dünyaya taşımakla yetinirken, iyi fablların bu yolculuktaki esas amacı geri dönüş yolunu

garantilemektir. Raisons d'Agir Yayınevi'nin elinizde tuttuğunuz metni yayımlarkenki iddiası da, bu özgün yapıtın eski zaman felsefi hikâyelerinin erdemlerine sahip olduğudur: Sorgulamayı uyandırmak, anlamayı kolaylaştırmak, eleştiriyi silahlandırmak.

Yapıtın zorluğu –okuru bu konuda uyarmalıyız–, Toambapikler fablının çift içerikli olmasından kaynaklanıyor. Hikâyenin kahramanı, geleceği parlak bir ekonomist olan Jim Happystone, her türlü ekonomik düzenlemeden muaf sanmakla hata edeceğimiz Toambapik toplumuna, gelişmelerine yardım etme misyonuyla gönderiliyor. Bahsettiğimiz toplum aksine oldukça organize, işleyişi baskın düşüncenin pazar ekonomisi görüşünü stilize bir biçimde canlandıran bir toplum.

Yani hikâye bizi öncelikle standart ekonomi ders kitaplarının fablına daldırıyor – o fabl ki bize hep klasik ekonomistlerden ve Léon Walras'tan miras kalan bir hikâye anlatır. Fakat yazarın asıl niyeti, Toambapikler toplumuna parayı sokan birkaç önemli kurumsal değişiklik sayesinde, bu hikâyeden nasıl kurtulduğumuzu göstermek. Böylece bir fabldan diğerine geçiyoruz: Baskın ekonomi anlayışının önerdiği fabldan, Keynesçi (daha doğrusu post-Keynesçi) bir perspektiften doğan fabla. Bu geçiş gerçekleştikten sonra, Toambapiklerin başına gelen şans ve şanssızlıkların anlatımı, hatları bizimkini daha iyi yansıtan bir ekonominin nasıl işlediğini gözler önüne sermeyi amaçlıyor. Ve yazar, işte bu ikinci –ve bu seferki başarılı– fabl aracılığıyla, aynı Toambapikler gibi, finansal krizin açtığı uçurumun kıyısına nasıl sürüklendiğimizi anlamamızı sağlıyor.

Giriş

Air Pasifik Havayolları'nın çift motorlu minik uçağı Cetouvu'nün* toprak pistine indiğinde, Jim Happystone'un yüreği sıkıştı. Birden “üslerinden”, New England'dan, Boston'dan ve özellikle de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün ekonomik bilimler kütüphanesinden ne kadar uzakta olduğunu idrak etmişti. Toambapikler ve kendine özgü yaşam biçimleri hakkında haftalardır hayal etmeye çalıştığı her şey, pek yakında vücut bulacak ve gerçeğe dönüşecekti... Kendi gerçeklğine.

Kuşkusuz, parlak bir akademik kariyeri garantilemiş, MTE'nin (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü) ekonomik bilimler bölümünde asistanlık yapan bir gencin, kendisini iki yıl boyunca Toambapiklerin ekonomik ve sosyal koşullarını –ilk bakışta zorlu ve monoton olarak betimleyebileceğimiz

(*) Burada bir kelime oyunu var. Fransızcada “tomber à pic” deyimini “tam yerine denk gelmek” gibi “şanslı” durumları ifade etmek için kullanılıyor. Yani Toambapikler sözcüğünü “tamisabetçiler” toplumu olarak da okuyabiliriz. Toambapiklerin köyünün ismi Cetouvu de, belli ki Fransızca “C'est tout vu” deyimine gönderme yapıyor. Bu deyim de, “karar alınmıştır”, “her şey görüldü” anlamına geliyor – ç.n.

koşullar– paylaşmayı neden kabul ettiğini merak edebiliriz. Hırs, elbette. Ame yine de neden bu hırsın Cetouvu'ye yolculuk gibi dolambaçlı bir yol seçtiğini açıklamalıyız.

Diyelim, tez danışmanı Martin Romkiw, Happystone'u, hırs dolu bir genç için bunun az bulunur bir fırsat olduğuna ikna etmeyi başarmıştı: “Göreceksiniz,” demişti, “bu altın bir fırsat. Söylediklerine göre Toambapiklerin ekonomisi, ustalarımızın (klasikler ve onların neo-klasik takipçileri) ve bizim iki asırdır güncelleştirdiğimiz ve geliştirdiğimiz politik ekonomi prensiplerini oldukça sade bir biçimde ortaya koyan indirgenmiş bir model. Hipotezlerimizi yakından tanıyan bir ekonomist için ideal bir çalışma sahası olduğunu bile söyleyebilirim... Ekonomi bilimleri birinci sınıf ders kitaplarına eklenmesi gereken bir vaka. Üstelik, ekonomistlerin sahaya çıktıkları nadirdir. Bu sizin alâmet-i farikanız, yüksek randımanlı üniversite kürsülerinin rekabetçi pazarında avantajınız olacak. Gerisi için hiç endişeniz olmasın. Dönüşünüzde tüm bunları nasıl *American Economic Review* ya da *Quarterly Journal of Economics*'te yayımlanacak makalelere dönüştüreceğimize bakarız. Size yardım edeceğim,” diyerek yumuşak ve babacan bir ses tonuyla noktalamıştı konuşmasını.

Anlaşılan, Happystone işte böyle ikna olmuştu. Ekonomi teorisine ideal bir uygulama sahası bulmak için, okyanusları aşmak, Batı Hıristiyan medeniyetinden ve ileri kapitalist bir toplumun sunduğu gerçek konfordan kopmak, hem tanrılar hem de insanlarca unutulmuş ıssız bir adaya gömülme gerekmesi onu pek şaşırtmadı. Ne de olsa, diyordu kendi kendine, yer çekimi kanunu da ancak boşlukta doğrulanır ve kimse solmuş bir yaprağın dünyanın merkezine doğru hızlanarak indiğini görmemiştir henüz. Fizik kanunlarını gözlemlemek için laboratuvar deneyleri gerekiyorsa, neden ekonomi teorisi buna bir istisna olsun?

Toambapiklerin karşılaşması, Francis Bougainville'in –kendisi bu görev boyunca tercümanı olacaktı– uçaktan inişte yaptığı *briefing*'e her yönüyle uyuyordu. Karşılama heyetinin başında, Toambapiklerin şefi Sashut ve oğlu Sato-amb geliyordu. Kendilerine eşleri ve ilkel vurmali çalgılara azimle vuran beş-altı müzisyenlik bir grup eşlik ediyordu. Belli ki Toambapikler bu karşılaşmayı abartmak niyetinde değillerdi. Kuşkusuz, ekonomik durgunluklarına bir son vermek üzere yardımlarına gelen bu adamı hoşnutlukla karşılıyorlardı, fakat kendilerini kurtarma iddiasındaki bir “soluk benizli”nin, havadan ya da denizden, adalarına bir misyoner olarak “düştüğü” her seferinde olduğu gibi, temkini de elden bırakmıyorlardı. Buna bir de tanımadıklarına karşı olan bilgece ihtiyatlılıkları ekleniyordu. Çünkü, her ne kadar inanılmaz gibi görünse de, Toambapikler, gelişim dosyalarına bakan bir IMF görevlisi kendilerine Happystone'u göndermeyi önerene kadar, ne Massachussets Teknoloji Enstitüsü'nden, ne de bu prestijli kurumu dolduran ekonomistlerden haberdarlardı. “Size ekonomistlerin en âlâsını gönderiyorum,” diye söz vermişti görevli. Ve onaylarını alacağından emin, “Chicago ekolünden olmamasıyla bizzat ilgileneceğim. Daha çok standart bir ekonomist düşünüyorum,” diye de eklemişti. Aslına bakılırsa, Toambapikler Chicago ekolünden bir ekonomist ve standart bir ekonomist arasındaki farkı kavramaktan oldukça uzaktardı. Fakat onları bu ayrımı yapmaktan alıkoyan, şüphesiz, atalarından kalma bilgelikleri ve güçlü önsözleriydi.

Bu nedenle, karşılaşma protokolü oldukça sadeydi. Davulların tekdüze ve biraz zorlama ezgileri bir yana bırakılırsa, her şey belli bir görev bilinciyle yerine getirildi. Karşılıklı birkaç nezaket sözü söylemek ve hediyeler vermekle yetinildi. Toambapikler ana maddesi hurma yağıyla hafif tatlandırılmış kavrulmuş taro olan bir yemek hazırlamış-

lardı ve Happystone da Sashut'ye Romkiw tarafından imzalanmış, iç sayfasında birkaç kibar söz yazılı bir ekonomi kitabı hediye etti. Misyonun akıbetine dair uğursuz bir kehânet gibi duran “Her medeniyet sonunda katılıklarına yenik düşer,” sözleri yazıyordu ithafta. Kimse hediyelerin gösterişsizliğine alınmadı. İki taraf da karşıdakinin kendi medeniyetinin en iyisini sunmak istemiş olduğunun bilincindeydi; biri 2000’li yılların dönümünde politik felsefesinin geldiği en üst noktayı, diğeri yaşam biçiminin devrimi eşliğinde, yemek kültürünün.

Yani bu karşılama Happystone’u hayal kırıklığına uğratmadı. Fakat şampanya niyetine verilen kavrulmuş taro yemeğinin, kendisini bekleyen görevin zorluğuna işaret ettiğini derhal kavradı. Ve nişastalı yumrulara olan isteksizliğini gizlemeye çalışmadı. Tersine, daha başından, tanısını koymuş olduğunu bildirmek ister gibi (kendisini daha adaya gelmeden bu fikre hazırlamış olduklarını belirtmek gerek), önündeki yemeğe merhametle dudak büktü. “Bu insanlar tektip bir tüketimden mustarip, tek sorun mutluluk kaynaklarını çeşitlendirmekte.”

O sırada, onları daha mutlu kılmak üzere sarfedeceği tüm çabaların sonunda bir kâbusa döneceği aklından bile geçmiyordu henüz. Toambapikleri taro ekim ve tüketiminden ibaret yaşam biçimlerinin monotonluğundan kurtarmaya çalışırken, bu kendi halinde tarımsal toplumu ileri kapitalist bir ekonomiye dönüştüren ve bu ekonominin doğasından gelen zorluklarla karşı karşıya bırakan olayları hızlandıracağından da kuşku duymuyordu – nasıl duyabilirdi ki? İlk önce kârın yok oluşunun tehdidi altında, daha sonra tüketim ürünlerinin artan çeşitliliğinden ve verimliliğin olağanüstü artışından yararlanan, sonraları işsizlikle cebelleşen ve en sonunda da mal sahiplerinin rantlarının önlenemez yükselişinin boyunduruğuna giren bir ekonomi.

Tarih, başlamadan önce yazılmış olamazdı elbet. Hap-pystone ekinlerde ve tüketimde çeşitliliği sağlayarak ve bir parayla ödeme sistemi kurarak (malla ödeme yerine), onlara tam istihdamı garantileyen bir ekonominin cennet bahçesini terk ettirmiş olacağını öngöremezdi. Ona kalsa kuşkusuz, vardığında gözleri önündeki gösteriyi uyusuk uyusuk seyretmeye devam ederdi. Birinci sınıf ders kitaplarında betimlenen pazar ekonomisi modeline tıpatıp benzeyen bir düzen... O model ki formasyonunun temelini, dünya görüşünün kaidelerini ve kendisinin de yeni nesillere verdiği eğitimin konusunu oluşturuyordu. Seyahati, tıpkı klasik ekonomistlerin ve Léon Walras'ın mirasçılarının kuramsallaştırdığına benzer, sorunsuz bir dünyanın somut örneğini izlemekle geçen, keyifli bir tatille sınırlı kalabilirdi. Egzotiklik yönünden biraz hayal kırıklığına uğramış olurdu kuşkusuz. Ama ciddi ders kitaplarında yazılı –sıkça yeniden okunan ama nadiren sahnelenen– bir oyunun sahneye konuluşuna tanıklık etmek, üstelik bunu Tropiklerin güneşi altında yapmak, yine de mutluluğuna yeterdi. Gelişmelerin baskısı ve kendisine verilen görevi yerine getirme zorunluluğu olaylara bambaşka bir yön verecekti. O zaman, çeşitlenen ürünler arasında değiş tokuşu kolaylaştırmak için Toambapikler toplumuna soktuğu “para”nın, klasik (ya da neoklasik) ders kitaplarındaki planlara uygun olarak düzenlenmiş bu ekonomiyi bambaşka bir kulvara sokacağını hayal edemezdi; giderek ileri kapitalist bir ekonominin işlevsel ve hatta patolojik tüm özelliklerini sergileyen, özel üretime dayalı parasal bir ekonomi. Keynes hakkında yalnızca kötü şeyler duymuş olan Happystone bundan böyle, elinde bir hayatta kalma kılavuzu olmaksızın, kanunlarını çok geç keşfedeceği düşman topraklarda dolaşacaktı. Yani bu geçişi gerçekleştirirken, aynı zamanda eskiden bol kazançlı taro tarlası sahiplerinin kârlarını yok eden bir felâketle yeni bir dünyaya adım

atmalarına sebep olacağından ve bu vesileyle kendi hayatını da tehlikeye atmış olacağından kuşkulanamazdı. Elbette henüz tüm bunları öngörmek için hiçbir nedeni yoktu. Sonrasında gelişen olayları –burada onları da anlatacağız– öngörmesi ise daha da zordu. Taro üretimini makineleştirmek için tarla sahiplerini nasıl büyük yatırımlar yapmaya teşvik edip, kendi kellesini kurtarmayı başardığını; bir tarafın harcamalarının diğerinin kazancını oluşturması mucizesi sayesinde, nasıl bu yüklü harcamaların toprak sahiplerinin yeniden kâr etmelerini sağladığını; nasıl, bu başarı sayesinde, seçkin tabaka içine kabul edildiğini ve tüketimin tüm hazlarını tatmak isterken, kârlarının sonsuz bir âlet edevat yığını halinde fosilleştiğini gören toprak sahiplerinin sorunlarına nasıl çözüm bulduğunu... Kendi kendilerine yüksek kâr payları ödemelerini salık vererek onları nasıl memnun ettiğini ve tüketim için harcadıkları bu payların nasıl sonuçta kârlarını daha da artırdığını. Sonuçta Toambapiklere (ve kendine), risk ve tehlikelerle dolu bir macera sonunda birikimsiz kârın formülünü keşfettireceğini ve pastadan pay kapmaya çalışan işçilerin borçlarının katlanarak artışına, elinden bir şey gelmeksizin tanıklık edeceğini bilmiyordu.

İşte anlatacağımız hikâye bu. Şimdiden belirtelim, geleceği umut vaat eden başarılı bir ekonomistin, kendisinin başlattığı ve kontrolünden çıkan olayların çılgın gidişatını akıl yoluyla yakalamaya çalışırken, farkına varmadan post-Keynesyen düşüncelere kapıldığına ve bu yüzden Akademi'nin kapılarının kendisine sonsuza kadar kapandığına tanıklık eden ve mutlu sonlanmayan bir hikâye bu. Bazı okurlar, bizi melodrama düşmekten koruyanın da bu olduğunu ve bunun bizi sevindirmesi gerektiğini söyleyeceklerdir. Davamıza kazanılmış bir ekonomistin, dünyanın terazisinin yeniden doğru tarafa kaymasını sağlayacağını düşüneceklerdir. Fakat o zaman, Keynes, Kaldor, Kalecki ve Robinson'u yet-

miş yıllık bir rötarla yeniden icat etmenin, yapıcı tüm düşünceleri yıkma çabasındaki baskın söylemlerin bu kuramsal yapıya verdiği zararların pahalı ve geç kalmış bir tamiri olacağını gözden kaçırmış olacaktırlar.

Tarlalar

Happystone'un Cetouvu'deki ilk haftası, neredeyse tümüyle saat farkının yol açtığı sersemlikten kurtulmaya çalışmak ve ani beslenme değişiminin tetiklediği inatçı kabızla mücadeleyle geçti. Her ne kadar bu rahatsızlık, kabadayı turistleri Tropiklerin başka mahallerinde karşılayan geleneksel *turista*'ya* tercih edilir gibi görünse de, günde üç kere taro yeme perspektifi sanal bir sonsuzluğa uzandığından, aynı zamanda daha da cesaret kırıcıydı. Tek tesellisi Bougainville'in de aynı sindirim borusu tembelliğinden mustarip olmasıydı.

Bu korkunç ilk haftanın tek eğlencesi, ev sahipleri eşliğinde çıktıkları gezi oldu. Keza üçüncü gün Sashut rehberliğinde Toambapik topraklarını gözden geçirmeye gittiler.

Ziyaret niyetine, Toambapik ekonomisinin kalbini oluşturduğu anlaşılan taro tarlalarını turladılar. Köyün kendisi de, büyük kısmı taro tarlalarıyla kaplı yaklaşık kırk hektar üzerine yayılmıştı. Happystone, dikkatini çeken bir noktayı aceley-

(*) Adından da anlaşılacağı gibi, turistlerin, beslenme alışkanlıklarının ani değişimi nedeniyle yakalandıkları ishal hastalığı – ç.n.

le defterine not etti:¹ Tüm tarlalar aynı yüzölçümüne sahipti (göz kararı yaklaşık bir hektar) ve etrafları, hafif, nemli ve ılık bir esintiyle dalgalanan şahane güllüklerle çevrilmişti. Her tarlanın numarası, giriş kapısına dik, toprağa çakılı bir sırıgın ucunda sallanan bir bayrakta yazılıydı. Numaralar tam tamına birden otuza uzansa da, görünüşe göre yalnız yirmi tarla ekilmişti. Happystone Sashut'ye numaraların özel bir anlamı olup olmadığını sordu – Bougainville soruyu tercüme etti.

“Bütün parseller verimlilik oranına göre numaralandırılmıştır,” diye kısaca cevapladı Sashut.

“Artarak mı, azalarak mı?” diye sordu Happystone, birden heyecanlanmıştı.

“Azalarak,” dedi Sashut, tereddütsüz.

Ve Toambapiklerin şefi, nazlanmadan ekledi: “Hatta atalarımızdan kalma ilkel tarım tekniklerini kullanan, sıradan bir işçi çalıştırıldığı takdirde, her bir parselin haftada tam olarak ne kadar mahsul verdiğini de biliyoruz.”

“Öyle mi? Ne kadar öyleyse?” diye sordu hemen Happystone.

“Söyledim ya, parseline bağlı, çünkü hiçbir parselin verimliliği aynı değil...”

“Anladım,” dedi Happystone biraz kızgın bir tonda ve Bougainville'e dönerek: “Söyle ona, zaten anlamıştım!” diye ekledi.

“Herhalde sizin bilmek istediğiniz,” diye sürdürdü Sashut, Bougainville'in tercüme etmesine fırsat vermeden, “her bir parselin numarasına göre verimlilik oranı. Söyleyeyim. Zaten akılda tutması oldukça kolay. Sözlerimi doğru anladığınız (Happystone öfkeden kuduruyordu), 1 numaralı yani en verimli parsel, normal çalışan bir işçinin de yardımıyla, haftada 6 kilogram taro veriyor.² İkinci tarla 5,9 kilo, üçün-

1 Okura da aynı şeyi yapmasını tavsiye ederiz.

2 Daha kesin olarak söylemek gerekirse –daha sonra Happystone'un doğrula-

cüsü 5,8 kilo ve 4 kilo taro veren yirminci tarlaya dek böyle sürüyor, hatta sonra da, üç kilo taro veren otuzuncu tarlaya dek.”

“Özetle, her bir numara arttığında, tarlaların haftalık üretimi yüz gram azalıyor,” diye geveledi Happystone, ağzında kaleminin kapağı, not defterini doldurmakla meşguldü.

Bougainville aralıksız çevirmişti konuşmayı.

“Doğrusu size böyle de açıklayabilirdim mevzuyu,” diye geçiştirdi Sashut, üstüne alınmadan.

Biraz sinirli ama ince bir mimikle, hem “her zaman yardıma hazırım”, hem de “şimdilik bu kadarı yeter,” demeye gelen bir küçük çene hareketiyle sonlandırdı konuşmayı.

Üçlü, tek kelime etmeden tarlalardaki gezintilerine bir süre daha devam etti. Ekili bataklık tarlalara on santimetre kadar yüksekte bakan, toprak bir yol boyunca ilerliyorlardı. Happystone tarlaların dağılımının, numaraları takip edildiğinde, bir çeşit salyangoz çizdiğini farkettiler. 1 numaralı parsel merkezde olmak üzere, sonraki parseller sırayla çevresinde konuşlanıyor, yürüdükleri yol da, ilerledikçe, etraflarında bir çember çiziyordu. Yol ters yönde yürünürse bir kaz oyununa* benzeyecekti. “Bir numaralı tarla verimli toprakların merkezinde, diye düşündü sessizce Happystone. Ve bu merkezden uzaklaştıkça, genişleyen çemberler boyunca, toprakların kalitesi düşüyor olmalı. Bu da kuşkusuz salyangoz şeklindeki dağılımı açıklıyor.”

20 nolu parselin önünden geçerken, bir değişiklik gözü-

ma imkânı bulduğu gibi– 1 nolu tarlanın haftalık üretimi 5,95 kg’dı. Yani Sashut her tarlanın üretimini 0,05 kg fazla göstermişti. Büyük ihtimalle hesabı yuvarlamak kolayına geliyordu. Eğer Happystone, hesap yuvarlanmadığında oldukça kullanışlı başka bir sayıya ulaşıldığını farketmemiş olsaydı, bunun hiçbir önemi olmazdı: En verimli yirmi tarlanın toplam üretimleri tam olarak 100 kg’a eşitti. Tüm bu veriler Happystone’un not defterinden aktarılan 1 nolu tablodan görülebilir.

(*) Salyangoz şeklindeki bir oyun tahtası üzerinde zarlarla oynanan, salyangozun merkezine ilk varan piyonun kazandığı bir oyun – ç.n.

ne çarptı. Önceki parsellerin hepsi ekiliyken, sonrakiler terk edilmiş gibi görünüyordu. Etrafı kocaman fasulye yapraklarıyla çevrili büyük bir ravent bitkisine benzettiği taro ekinleri birden ortadan kaybolmuştu.

Araziler yine bataklıkla kaplı olsa da, çürümeye yüz tutmuş birkaç zayıf ot hariç, suyun üzerinde boy veren hiçbir şey yoktu.

Happystone, Sashut'nün önünden yürüyen Bougainville'i yakaladı.

“Sence topraklar kime ait?” diye sordu.

“*Karentoc*lara. Toprakların mülkiyetini paylaşan küçük bir grup. Her biri aşağı yukarı aynı sayıda araziye sahip; bu da *karentoc* başına üç-dört parsel ediyor.”

“Peki kim bu *karentoc*lar?”

“*Karentoc* Toambapik dilinde ‘sahip’ demek.”

“Eh, topraklara ‘sahiplerin’ sahip olması oldukça mantıklı tabii,” diye belirsizce homurdandı Happystone, kaleminin kapağını çiğnemeye devam ederek, “oldukça mantıklı!”

“Aslında ‘sahip’ öncelikle topraklarını kendilerinin ekip biçmediği anlamına geliyor,” diye devam etti Bougainville. “Ekinle haftalık tutulan işçiler ilgileniyorlar. Karşılığında da, malla ödenen bir çeşit maaş alıyorlar. Maaşları doğrudan taro olarak, haftalık üretimin bir kısmıyla ödeniyor. Gerisi de *karentoc*lara kalıyor.”

“Yani *karentoc*lar bir tür kapitalistler, öyle mi?”

“Evet... Aslında daha ziyade rantçılar,” diye düzeltti Bougainville. “Sermaye oluşturma hevesinde olduklarını söyleyemeyiz. Hatta zenginleşmeyi arzuladıklarını bile. ‘İmparatorlukları’ genişlemeye yönelik değil ve tarlalarını değerlendirmek için özel bir şey yaptıkları da yok. Yani bildiğimiz girişimcilerle hiçbir âlâkaları yok. Gerçek şu ki hiçbir şey yapmıyorlar. Sanırım tek meziyetleri bu topraklara sahip olmak.”

“Bu da fena sayılmaz,” dedi gevşekçe Happystone. Ne Bougainville’in son sözlerine, ne de kendi yanıtına dikkat etmişti. “Peki bu insanlar bu topraklara nasıl sahip oldular?”

“IMF’nin bize yola çıkmadan önce verdiği kitapçıkta mevzu çok iyi açıklanmış...” diye dalga geçti Bougainville.

Happystone’u utandırmamak için kibarca devam etti:

“*Karento*clar büyük ihtimalle, unvanlarını eski yönetimde yürürlükte olan zenginliklerini yeniden dağıtım sisteminde aktif bir rol oynayarak kazanan soyluların mirasçıları. O dönemde soylular, şefin hizmetinde bir yandaş kitlesi oluşturuyorlardı. O zamanlar herkesin olan bu toprakları ekmek, ya da karılarına ve çocuklarına ektirmek için şevkle uğraşıyorlardı. Onlar şefin kilerini hediyeleriyle doldurarak cömertliklerini sergilerken, şef de bunun karşılığında, sık sık görkemli şenlikler düzenliyor ve halka taro sepetleri dağıtarak yüceliğini kanıtlıyordu. Bu merkezî yeniden dağıtım sistemi zamanla şefi, iktidarı soylularla paylaşmak zorunda bıraktı.”

“Bu çok normal,” diye onayladı Happystone.

“Evet ama sonunda yararlılığı şüphe götürür hale gelen şeflik makamı tehlikeye düştü. Sashut’nün atası Kelshut, bu duruma çözüm olarak, soylulara ektikleri toprakların mülkiyet hakkını verdi... tabii iktidardan vazgeçmeleri koşuluyla.”

“Bu anlaşmadan sonra soyluların kendi çıkarları için çalışmaya başladıklarını hayal etmek zor değil,” dedi Happystone, kendinden emin.

“Ya da başkalarını kendi çıkarları için maaş karşılığında çalıştırmaya başladıklarını.”

Happystone oralı olmadı. Kafasını kurcalayan başka bir şey vardı.

“Bana bir işçinin haftalık ücretinin yaklaşık ne kadar olduğunu söyleyebilir misin?”

“Maalesef, hiçbir fikrim yok.”

“Sence bunu da Sashut’ye sorsak kabalık mı etmiş oluruz?”

“Kabalık mı? Zaten öyleyiz,” deyiverdi Bougainville, bu niteliğin mesleğinin bir gereği olduğuna işaret eden bir tür yansız açıklıklarla. “Her ne kadar gazeteci olmasak da, ilerlemek için bilmemiz gereken bazı ampirik veriler var,” diye de ekledi kararlı bir biçimde.

Sashut, Bougainville’in sorusuyla daldığı hayallerden uyandı.

“Bir işçinin haftalık ücretinin tam olarak dört kilo taro olduğunu söyleyebilirim.”

“Ona şu anda sadece yirmi tarlanın ekili olduğunun doğru olup olmadığını sor,” diye atıldı Happystone, “bir de her tarlada tek bir işçi çalışıp çalışmadığını... Ha, bir de bütün işçilerin aynı maaşı alıp almadığını.”

“Teyit ediyor,” diye aktardı Bougainville büyük bir ciddiyetle.

“Hepsini mi?”

“Evet, hepsini...”

Happystone bu bilgileri hızla defterine geçirdi ve kaleminin kapağını kapattı. Sashut’yü daha fazla rahatsız etmek niyetinde değildi. Köye yaklaşıma kadar, gezinin geri kalan kısmı neredeyse dinsel bir sessizlikle geçti. Köyün girişinde peşlerine takılan gürültücü çocuklar sürüsü, yolculuklarına bir nebze neşe kattı. Kahkahalarla gülüyorlar, Happystone’un kamuflej kıyafetiyle alay eder gibi görünüyorlardı. “Boston’da jipimle alay ediyorlar, burada da kamuflej kıyafetimle!” diye homurdandı içinden Happystone. Olup biteni kavrayan Sashut, çocukların kötü niyetli olmadıklarını gösteren babacan bir yüz ifadesi takındı.

Köyde anne, baba ve çocuklardan oluşan her çekirdek aile başına bir tane düşmek üzere, yaklaşık kırk ev vardı, ki bu, Pasifik’in bu bölgesinde alışılmadık bir durumdu. Bu duruma tek istisnayı, çok eşlilik ayrıcalığına sahip olan şef ve ai-

lesi oluşturuyordu. Evler anayolun –gerçekte diğer yollardan biraz daha geniş ve dözgün bir yol– iki tarafında, belli bir sıra olmaksızın dizilmişlerdi. Kerpiç ve ahşaptan yapılmış bu küçük müstakil evler, ön cephedeki çıkıntısı balkon işlevi gören, yüksekçe bir iskele üzerine oturtulmuştu. Her evin etrafını, taro tarlalarının aksine oldukça özenildiği belli küçük bahçeler sarıyordu. Her zamanki taro yemeklerini zenginleştirmeye ya da tamamlamaya yönelik, banliyö bahçelerine benzer küçük bostanlardı bunlar. Sadece maydanoz ya da sarmısak yetiştirilmiyordu. Belki pırasa ya da baharatlar, ekşimsi meyvecikler veren çalılar ve birkaç meyve ağacı. Ama hepsi o kadar. Ortalıkta birkaç tavuk ve Çin domuzu koşuşuyordu. Tüm bunlar pek sevimli bir tablo oluşturuyordu.

*Karento*cların evleri işçilerinkilerle neredeyse aynıydı. Cepheleindeki birkaç rokoko süsleme ve daha geniş bahçeleri bir yana bırakılırsa, bu son adacığa varmak için geçilmesi gereken, yolun sonundaki derenin oluşturduğu sembolik sınır dışında, yabancı gözler için bu evleri öbürlerinden ayıran hiçbir şey yoktu.

Sashut konuklarına köyün çıkışına kadar eşlik etti. Onlardan “güneş denize tamamen kavuştuğunda” başlayacak akşam yemeği davetini kabul etmelerini rica ederek ayrıldı. Sahil ve ormanın sınırındaki kamp alanlarına varmalarına sadece üç yüz metre kalmıştı.

Happystone ve Bougainville öğleden sonraki boş zamanlarını, kamplarını daha konforlu hale getirmek için bazı düzenlemeler yapmakla geçirdiler. Döşeklerini geçit vermez cibinliklerle çevirip, gerçek kamp yataklarına dönüştürmek için özel bir çaba sarfettiler. Sonra da öğleden sonra uykusuna yatılırsa da, bir türlü uykuya dalamadılar.

Happystone sabah topladığı dağınık bilgileri kafasında toparlamaya çalışıyordu. Kafasını kurcalayan bir nokta vardı.

Aslında defterine not ettiğinden beri aklını karıştıran bir şey. Arkadaşına açıldı.

“Sen de bir gariplik fark etmedin mi Bougainville? Sas-hut bize bir işçinin haftalık ücretinin dört kilo taro olduğunu söylemedi mi? Ve sadece 20 tarlanın ekildiğini de söyledi...”

“Evet, doğru... Ve yanılmıyorsam siz de kuşkusuz defterinize böyle yazmış olmalısınız. Ama ben bunda bir gariplik göremiyorum!”

“Garip olan şu: İşçilerin ücreti neredeyse yirminci, yani ekilenler arasında en az verimli tarlanın üretimiyle aynı. Bunda tuhaf bir rastlantı yok mu sence?”

“Haklısınız. Bu sadece bir rastlantı olmalı,” dedi Bougainville, bozuntuya vermeden, “ve o zaman da bunda bir tuhaf-lık yok demektir. Zaten bunun sadece bir rastlantı olduğunu, diğer on dokuz tarlanın üretim hacminin dört kilodan fazla olması da gösteriyor. Hatta üretim diğer tüm tarlalarda bu ücretten daha yüksek.”

“Evet...” dedi Happystone. “Yine de bu öğelerin arasında bir bağlantı olduğunu düşünmeden edemiyorum. Varsayalım ki, bizim bilmediğimiz bir nedenden, haftalık ücret dört kiloya sabitlenmiş olsun...”

“Orası öyle, nedenini bilmiyoruz”, diye sözünü kesti Bougainville, “ama az önce de söylediğim gibi, dört kilo olduğu kesin.”

“Ben de o yüzden ‘varsayalım ki’ diyorum ya,” dedi Happystone, biraz sinirli. “Çünkü o halde, neden yalnız yirmi tarlanın ekili olduğu anlaşılır hale geliyor. Kendi adıma, *karrento*ların tarlalarını sadece bundan belli bir kazanç sağladıkları takdirde ektirmelerini gayet mantıklı buluyorum. Haftalık ücret dört kilo olduğuna göre, sadece tarlaları bir haftada bu miktardan fazla ürün veren toprak sahipleri, bu ücretle bir işçi çalıştırarak kâr edebilirler. Ve sadece en az

dört kilo taro veren tarlaları ekiyorlar. İşte bu yüzden tam tamına yirmi ekili tarla var.”

“Malthus ve Ricardo’yu fazla okumuşsunuz siz,” diye karşılık verdi Bougainville, bu uzun izahat sırasında uykuya dalmamayı başarmıştı. “Peki o zaman yirmi numaralı tarla hakkında ne diyeceksiniz? Bu tarlanın sahibi ekinden neredeyse hiçbir şey kazanmıyor; tarlası haftada sadece 4,05 kilo taro veriyor ve bunun dört kilosunu da işçiye ödüyor.”

“Eğer *karentoclar* rasyonel insanlarsa, onlar da sizin gibi bu kazancın çok düşük olduğunu düşüneceklerdir,” diye cevapladı Happystone, bozuntuya vermeden. “Ama öyle sanıyorum ki kendilerini böyle küçük hesapların yönlendirmesine izin vermiyorlar ve haklı olarak, kazancın küçüğü büyüğü olmaz diye düşünüyorlar.”

“Tüm bunlar bir ekonomist için bile biraz fazla varsayım ediyor,” diye homurdandı Bougainville. “Sashut’nün evindeki akşam yemeğinden tüm bu varsayımları ev sahibimize doğrulamak için faydalanmanızı öneririm.”

“Ben de öyle umuyorum,” diye bağladı Happystone. “O zamana kadar, tarlaların ekonomisi hakkında kesin olarak bildiğimiz bazı şeyler var yine de. Ekilen tarlaların haftalık ürün hacimlerini topladığımızda, toplam ürün hacmini buluyoruz. Bunun Toambapiklerin gayrisafi yurtiçi hasılası olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, haftalık ücretin dört kilo taro olduğu ve yirmi işçinin istihdam edildiği göz önüne alındığında, haftalık ücret toplamı 80 kilo taro eder. Toplam üretimden işçilere ayrılan payı çıkardığımızda ise, toprak sahiplerinin toplam kârını buluyoruz: 20 kilo taro. Fakat, her işçi aynı maaşı alıyorsa da, tarlaların her birinin verimliliği farklı olduğundan, her toprak sahibi aynı kârı elde etmiyor. Bir numaralı tarla sahibi 1,95 kilo taroluk bir kâr, ikincisinininki 1,85 kiloluk, üçüncüsününki 1,75 ve 0,05 kiloya dek böyle sürüyor.”